

પ્રેમાનંદ કૃત
નળાખ્યાન.

સાધન ૧—૩૧૦.

(તેના કેટલાક શબ્દોના અર્થ સાથે)

અંગ્રેજી-ગુજરાતી ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ માટે.

મુદ્રક:

દા. ર. રાણીનાના પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

સને ૧૮૮૬.

કિંમત ૩ આના.

પ્રેમાનંદ કૃત નળાખ્યાન.

કડવું ૧ લું.—રાગ કેદારો.

શંભુસુતનું ધ્યાનજ ધરું, સરસ્વતીને પ્રણામજ કરું ;
આદરું, રૂડા નૈષદનાથ રે.

ઠાળ.

નૈષદનાથની કહું કથા, પુણ્યશ્લોક જે રાય ;
વૈશંપાયન વાણી વદે, આણિક પર્વ મહિમાય.
રામ્ય હારી ગયા પાંડવ, સ્વાતિક-વનમોજર ;
એકલો અર્જુન ગયો કૈલાસે, આરાધ્યા ત્રિપુરાર.
પશુપતાકાસ્ત્ર પશુપતિયે આપ્યું, પછે ગયો સ્વર્ગમાંહે ;
કાલકેત પુલોમા મારયો, પંચ વર્ષ રહ્યો તાંહે.
સુધિશિરસાય અતિ દુઃખ પામ્યા, ઉપન્યો ઉરમાં કલેશ ;
પુનરપિ પારથ નહી આળ્યો, ક્રીધો ક્યાંઈ પ્રવેશ.
એહેવે સમે એક તાપસ આળ્યો, વૃહદશ્વ એહેવું નામ ;
પૂજા ક્રીધી પાંડવે, આપ્યો વસવાનો ઠામ.

આતુર માસ તાંહાં રહ્યા, કુંતીમુત કરે સેવાય ;
 રાત રાતના વારાકરતી, પાંડવ આંપે પાય.
 એક વાર યુધિષ્ઠિર બેઠા, તળાંસવાને ચર્ણ ;
 તે સમે અર્જુન સાંભર્યો, ભગવંત અંતસ્કર્ણ.
 ધર્મરાયને કષિણ પૂછે, જળે ભીના પગ માહારા ;
 શે કુઃખે સતવાદી રાજ, નેત્રે ભરે જળધારા.
 ધર્મ કેહે સાંભળીએ સ્વામી, હઠી ગયો અર્જુન ;
 કુઃખ ધણું સાલે રૂદ્રમાં, માટે કરે છોં રૂદ્રન.

૨૦

ભીમસેનની પાસે જો હું, માયું દાતણ પાણી ;
 બડબડતો જાએ રીસાવી, લાવે વૃક્ષ મોહોડું તાણી.
 પ્રાતઃસામગ્રી નિકુળ પાસે, કદાપી જો મેં માંગી ;
 એક પોહોર તો વાર લગાડે, એટલી કરે વરણાગી.
 સહદેવને જો કામ દેજો, તો મંત્રમાં આણે રાષ ;
 મધ્યાહ્ને ધરમાંથી નિસરે, જોતો જોતો જોષ.
 દક્ષિણ દિશાએ જોગણી જો, જાજો તો કુઃખ પાશું ;
 પૂર્વ દિશાએ પરવરં તો, ચંદ્રનું ધર છે સાહાશું.
 એહેવી રીત તો ત્રણે ભાઈની, મુજથી નવ સેહેવાય ;
 દ્રૌપદીને મોકલું તો, હરણ કરી કેા જાય.

૩૦

વણ માગે વેળાએ આપે, ને જોધયે તે આણી ;
 ફળ જળ મુખ આગળ લેધ મહેલ, તે તો ગાંજવપાણી.
 તેહેના ગુણ હું નથી વિસરતો, રહ્યો છોં રૂદ્રા રાખી ;
 મુખ સંતોષ વિના છોં જાનો, મુનિ હું પારથ પાખી.
 નિશ્વાસ મુકી ધર્મ એમ પૂછે, કોહોને વૃહદશ્વ રખી ;
 વન વસવું ને વિજોગ પડીઆ, હું સરખા કેા કુઃખી.

રાખ્યાસન ધન ભુવન રિધ, તેહ હમે સર્વ હારી ;
 ઝાહેવું કોને હવું હથે સ્વામી, પીડા પામી નારી.
 વળતા વાણી વદે વૃહદશવજી, શું આણે વૈરાગ ;
 નળ દુઃખ પામ્યો અરે પાંડવ, નથી તેહેનો સોમો ભાગ. ૪૦
 રૂપ રાખ્ય ને ધન બળ તે, ન મળે નળસમાન ;
 અનેક કષ્ટ તેહેના જીવું કો, ન ભાગવે રાજન.
 ભીમક કુમારી નળની નારી, રૂપ શું કહું મુખ માંડી ;
 તે રાણી જહાં નહીં ફળ પાણી, નળે વનમાં છાંડી.
 દાસીરૂપ ધરણું દમયંતી, કુખડું થયું નળગાત્ર ;
 તેહેનાં દુઃખ આગળ યુધિષ્ઠિર, તાહારં દુઃખ કોણ માત્ર.
 કર જોડીને ધર્મ ઐમ પુછે, કોહો મુજને કષિરાય ;
 ધણું દુઃખ પામ્યો નળરાજ, શા કારણ કેહેવાય :
 કોણ દેરાનો નરેશ કાહવે, કેમ પરણ્યો દમયંતી ;
 તે રાણી નળે કેમ છાંડી ને, કાંહાં મૂકી ભમયંતી. ૫૦
 ઉતપત્ય કોહો નળદમયંતીની, અથ ઇતિ કથાય ;
 દુખીઆનું દુઃખ સાંભળતાં માહારી, ભાગે મનની વ્યથાય.

વસણ.

વથા ભાગે માહારા મનની, કેહે યુધિષ્ઠિર રાજનરે ;
 વદે વિગ્ર પ્રેમાનંદ તે, નળતણું આખ્યાનરે.

કડવું ૨ જું.—રાગ ગોડી.

વૃહદશવજી મુખ વાણી વદે, રાય યુધિષ્ઠિર ધરતા હદે.
 નૈષધ નામે દેશ વિરાજ, રાખ્ય કરે વીરસેન ભુપાળ.

તેહને સુરસેન બાંધવજનં, તે બેહુને એકેકો તંત.
 તે રૂપે કુટડા જેવા કામ, નળ પુષ્કર બન્યોનાં નામ.
 પછે નળને આપી રાખ્યાસંત, પિતા કહો બન્યો ગયા વંત.
 ચલાવે રાજ્ય નળ મહામતી, પુષ્કરને કીધો સેનાપતી. ૬૦
 જીત્યા દેરા વધારી ખ્યાત, રાત્રુ માત્ર પમાડ્યા શાંત.
 ભુપતી સર્વ નૈષધને ભજે, નળપુષ્કરે કીધો દિગવજે.
 પ્રજા સુખે ઉઘાડે ખાર, ન કરે ચોરી ચોર અખાર.
 સત્યે યમપતિ કીધો સાધ, પુરમાંહિ કોને નહીં વ્યાધ.
 કણકે ભરીઆ છે કોઠાર, જેહેવાં ધન તેવા દાતાર.
 જનઅકનાં દારિદ્ર કાપીઆં, નળે મુખમાગ્યાં ધન આપીઆં.
 બિલ્લુક છેલે ભલું નળનું રાજ, ગણું દુઃખ હોલાણી દાજ.
 કીર્તિ થઈ નળની વિસ્તીર્ણ, જેમ સ્મરજના પ્રસરે કીર્ણ.
 પુણ્યશ્લોક ધરાવું નામ, વૈભવ કીધું બાધું ગામ.
 ઘેર ઘેર થાયે હરિ કીર્તન, એકાદશી વ્રત કરે હરિજન. ૭૦
 ચારે વરણ પાળે નિજધર્મ, ધ્યાયે દેવ વ્યાપક ચરિત્ર.
 નળે લીધો એટલો નેમ, માગું દાન આપે કરી પ્રેમ.
 જો આવે મસ્ત માગનાર, તો આપતાં ન લગાડે વાર.
 ઉત્તર દક્ષિણ પુરવ દરા, વીરસેનસુતનો વાધ્યો યરા.
 ત્યારે પુષ્કરને થઈ અદેખાધ, મુજથકી વાધ્યો પિતરાઈ.
 નળને નમે પ્રજા સમસ્ત, એ આગળ હું પામ્યો અસ્ત.
 એહેવું જાણી મન આણી વૈરાગ, ગયો વંત ધર કીધું ત્યાગ.
 નળનો વાળ્યો તે નવ વળ્યો, દારણ વનમાં પોતે પળ્યો.
 જઈને સેવું પર્વત શૃંગ, તળે વહે છે નિર્મળ ગંગ.
 રાધ્યાનું કીધું આસન, પાતડાંનું કીધું જગ રાજનં. ૮૦

(૫)

માનસી રાજ માંડયું વનતણું, કોકિલા ગાત કહેછે ધણું.
આ મૃગ તે અથ માહારે કારણે, દુમ પ્રતિહાર ઉભા ખારણે.
ભુંડ હસ્તિ પૃથ્વી પરસંગ, એ રાજ કેમે ન પામે ભંગ.
કો લુટી લેવા આવી નવ ચડે, ઉઘાડે ખાર ખાતર નવ પડે.
એણી પેરે માંડયું રાખ્યાસંત, અણચાલતે વશ કીધું મંત.
એ કથા એટલેથી રહી, નજરાજ શું કરતો તહીં.
જરે પુષ્કર ઉઠી વનમાં ગયો, ભાઈ વિના ભુપ એકલો રહ્યો.
નિષ્કંટક રાખ્ય એકલો કરે, ધર્મઆણ રાજની કરે.
માગાં મોકલે દેશ દેશના ભૂપ, નજ જોવડાવે કન્યાનું રૂપ.
શરીર કુળમાંહે કાહડે ખોડ, કહે ન મળે કો મારી જોડ. ૯૦
ખત્રીસ હોય લક્ષણ સંપૂર્ણ, તેહનું હું કરું પાણિગ્રહણ.
એમ કરતાં વહી ગયા દિન, એહેવે આઆ નારદ મુંત.

વલણ.

નારદ મુનિ પધારીઆ, સુણ કુધિજિર ભૂપાજરે ;
પછે વેણપાણીએ કેમ મેળવ્યું, નજનું વેવીસાજરે.

કડવું ૩ જી.—રાગ રામગ્રીની ઢેશી.

એણીપેર ખોલ્યા વૃહદશ્વ વાણીજી, નજને ઘેર આઆ વેણપાણીજી ;
વીરસેતસુતે દીધું માનજી, અર્ધપાદે પુખ્યા ભગવાનજી.

હાજ.

પુખ્યા નારદ આદર આણી, રૂઢમાં અતિ પ્રેમ ;
અન્ધો અન્ધ પુછીઓ, સમાચાર કુક્ષણી ક્ષેમ.

રાખ્યાસન નળનું રૂખી, નારદ રૂખી એમ પુછે;
 પટરાણી દિસતાં નથી એ, કોહોની કારણ શું છે.
 આસને ખેસવું રાણી વિના, તેહેનો મોટો દોષ;
 પછે પ્રતિઉત્તર વિચારી નળ, બોલીઆ ધરી શોષ.
 નળ કેહે તમે પ્રજાપતિના, પુત્ર વેણાધારી;
 જાણતા હશે બ્રહ્માજીએ, માહારે નિર્મા છે કો નારી.
 સમદીપ નવખંડમાંહે, કાંઈ કન્યા કોટાકોટ;
 રૂખી હું વરે એહેવી નવ મળે, શકે છે કન્યાની ખોટ.
 રૂપ તાંહાં કુળ નહીં, કુળ તાંહાં નહીં આતુરી ચાલ;
 કો સકળ લક્ષણ હોય પૂરણ, તો હું પરણું તતકાળ.
 નારદ રૂખી તવ આચર્યાં, એમ ન કીજે ભૂપ;
 તાહારા સરખું નવ મળે, કો શ્યામાનું સ્વરૂપ.—૧૧૦
 પણ એક કન્યા અલોકિક છે, વેદ જોહેને વરણે;
 તે ઈંદ્રને ઈછે નહીં તો, તુને કાંહાંથી પરણે.
 નળ કેહે આ મહાસુની તે, કન્યાનું કોણ નામ;
 કવણ રાયની દીકરી ને, કવણ તેહનું ગામ.
 નારદ કેહે સકળ દેશ મધ્યે, ઉત્તમ વિદર્ભ દેશ;
 તાંહાં રાખ્યાસન કરેછે, ભીમક નામ નરેશ.
 તેહેને ઘેર એક તારણી, વજ્રાવલી નામ નિધાન;
 પુણ્યદાન અપાર કીધાં, પણ પેટે નહીં સંતાન.
 એહેવે સમે એક દમન નામ, આવીઆ તાપસ;
 આતિથ્ય કીધું તેહનું ને, જમાડયા ખટ રસ.—૧૨૦
 પણ દિવસની ગઈ ક્ષણ, ને પામીઆ સંતોષ;
 ત્રિકાળ સાનીએ જાણીએ, રાણીનો વંન્નદોષ.

પૂછીને તાંહાં અરૂં કીધું, નિશ્ચે નહિ સંતાન;
 કરણા આણી આપીજી, રાયરાણીને વરદાન.
 ત્રણ પુત્ર ને એક પુત્રી, હશે રૂપનાં ધામ;
 એધાણી રાખજે એટલી, જે માહારે નામે નામ.
 એહેવું કહીને ઋષીજી, પામીઆ અંતરધાન;
 કેટલે દિવસે રાણીને પછે, આવીઆં સંતાન.
 દમન દંતુ દુર્દમન, દમયંતી નામજ ધર્મા;
 હર્ષ પામ્યો ભૂપતી, બાળક ચાર ઉછર્યા.—૧૩૦
 દમયંતી જે દીકરી તે, મુખે વરણી ન જાય;
 અંગ તણી તો ઉપમા, નળ કશીએ ન અપાય.

વલણુ.

ઉપમા ન અપાયે નળ મેં, એમ બોલ્યા વેણાધારીરે;
 નળ કેહે નારદ પ્રત્યે, તેહેનું રૂપ કહો વિસ્તારીરે.

કડવું ૪ થું. રાગ-આસાવરી.

નારદનાં વચન સુણી, બોલ્યા નૈષધધણી,
 ભીમક તણી કુંઝરી છે, કેહેવી કૂટડીરે.

ઢાળ.

કૂટડી કેહેવી દમયંતી, કોહો તેહેનું વીઆણુ;
 નારદ કેહેરે સાંભળો, વીરસેનસુત સુજણુ.
 ગુણ ચાલ ને ચાતુરી, અદભુત સુંદર વેશ;
 તેહેને હું કેમ વર્ણવું, વર્ણવી ન શકે શેષ.

બુદ્ધિ પ્રમાણે માનનીનું, કરં છું વરણન ;
 ન્યમ સાગરમાંથી ચાંચ જળની, ભરે પક્ષીજન.
 દમયંતીના ચોટણા, દેખી અતી સોહાગ ;
 અભિમાન મૂકી લજ્જા આણી, પાતાળ પેડો નાગ.
 ભીમક-સુતાનું વદન સુધાકર, દેખીને શોભાય ;
 ચંદ્રમા તો ક્ષીણ પામી, આભમાં સંતાય.
 સૃષ્ટી કરતાં અહ્માજીએ, ભરું તેજનું પાત્ર ;
 તે તેજનું પ્રજાપતિયે ઘડ્યું, દમયંતીનું ગાત્ર.
 તેમાંથી કાંઈ શેષ વાધ્યું, ઘડતાં એરો પડિયો ;
 અહ્માયે એકડું કરીને, તેનો ચંદ્રમા ઘડિયો. ૧૫૦

નળ કહે નારદને, એ વખાણુભાવ ન પહેતો ;
 દમયંતી હમણાં અવતરી, ચંદ્ર પહેલો નહેતો ?
 નારદ કહે અહ્માજીએ, સહ પેહેલી ઘડીને રાખી ;
 પણ પૃથ્વિમાં અવતારિ નહિ, ભરથાર એવા પાખી.
 વિરંચિયે વૈદભે નાંખી, ઉદય હવડે પામી ;
 તે જો અહિંયાં અવતરી, તો નિર્મ્યો હશે કેા સ્વામી.
 નળ કહે આગળ વિસ્તારો, એ ભેદ મેં સાંભળિયો ;
 ચંદ્ર પેહેલી અતુરાં, સંદેહ મનનો ટળિયો.
 નારદ કહે સાંભળો રાજા, મીન ને મધુકર ;
 નેત્ર ભૂકુટી દેખિને, જળ કમળ કીધાં ધર. ૧૬૦
 નાસિકા વેસર દેખીને, કળાધર ને કીર ;
 તેણે અરણ્ય પર્વત એવિયાં, ધારી રાક્યા નહિ ધીર.
 દમયંતીના અધર દેખી, પેઠ વેધ્યું પ્રવાળી ;
 એ કામનીનો કુંડ સાંભળિ, કેકિલા યઈ કાળી.

રસના વાણી સાંભળી, સરસ્વતીને આળ્યો વૈરાગ ;
કુંવારી પોતે રહી, સંસાર કીધો ત્યાગ.

દેત દેખી દાડમ ફાટયું, કપોત સંતાડ મહેને ;
તે નાદ કરતો ફરે વનમાં, કહે કુખ કહું હું કેને.

દમયંતીના કુચ દેખી, હાથું કુંજરકૂળ ;
તે હીંડતાં ચાલતાં હાથી, માથે ધાસે ધૂળ.

૧૭૦

હસ્ત-કમળથી કમળ હાથું, જળમાં કીધું ધર ;

ઉદર દેખી દમયંતીનું, સુકાયું સરેવર.

૧૭૨

(દમયંતીનાં ખત્રિસ લક્ષણનું અને તેની સુંદર કાંતીનું અહીં ના-
રદ સુની નળ આગળ વધું વર્ણન કરેછે ; તેથી નળ તેની ઉપર મોહીત
થાયછે અને તેને પરણવાનો વિચાર કરી જંગલમાં શીકાર રમવા જા-
યછે. જંગલમાં નળની નજરે અગણીત જૂદી જૂદી જાતનાં ઝાડો
અને પુષ્કળ હંસો પડેછે. આ પક્ષીઓમાંના એકને નળ જીવતું પ-
કડવાનો આ પ્રમાણે વીચાર કરેછે.)

એકે હાથ પડે એમાંથી, પાળી પાસે રાખું ;

૨૬૪

રમાડું જમાડું એને, કુખ દહાડા ખોધ નાખું.

શરપ્રહાર કરે જો એને, તો એ યાચ નિધન ;

ગ્રહણ કરવું જોઈએ જીવતું, ભૂપ વિમાસે મન.

એવે સકળ પંખીનો રાજા, દીડો પૃથ્વી માંય ;

વૃક્ષતણે થડ નીદ્રા કરીને, ભ્રમિછે એક પાય.

તેને દેખી નળ મનમાં હરખ્યો, ભેદ કરી પરવરિયો ;

૨૬૦

અંખર ઓઢી અંગ સંકોડી, આસંધન કરિયો.

દુમ થડ પુડે નળ ભડ આળ્યો, બેશી આધો આધ્યો ;

ભાંગી કર કરી લધુલાધવીમાં, પંખીનો પગ ઝાલ્યો.

(ઉથલો.)

માથો પંખી જગી ઉઠ્યો, નળને કીધા અંચના પ્રહારરે;
પછે પોતાની વાણીએ કરી, કરવા લાગ્યો પોકારરે.

૨૫૫

કડવું ૭ મું.—રાગ માફ.

હંસે માડ્યોરે વિલાપ, પાપી માણસારે; શું પ્રગટ્યું માહારં પાપ. પાપી
એ કાળામાયાના ધણી, પાપી જેને નિર્દયતા હોયે ધણી. પાપી
એ તો જીવને મારે તતજેડ, પાપી હવે હું મુએ અશ્વમેવ. પાપી
ટુંપી નાખ્યો માહારી પંખાય, પાપી મુને શેકશે અજિમહાંય. પાપી
કોણ મુકાવે કરી પક્ષ, પાપી માહારે મરવું ને એહેને ભક્ષ. પાપી ૨૬૫

આ મજ સરખું રતન, પાપી તે એળે યાશે નીધંન. પાપી
ટળવળી મરશે માહારી નાર, પાપી તે જીવશે કેહેને આધાર. પાપી
અહો નારીએ દોડા નાય, પાપી ધાયો સહસ્ત્ર સ્ત્રીના સાથ. પાપી
નાય ઉપર ભમે સ્ત્રીવૃંદ, પાપી ધણું કરવા લાગાં આકુંદ. પાપી
હંસીએ દીધો રાપ, પાપી તારી સ્ત્રી એમ કરજો વિલાપ. પાપી ૨૭૫

હંસ નારીને કેહે વચન, હંસી સાંભળોરે;
તમે જાઓ સર્વ ભુવંન, આંહાંથી પાછાં વળોરે.

જે કાંઈ લખ્યું હશે અહાંય, હંસી તે અક્ષર નવ ધોવાય. આંહાંથી
કેમ છૂટીએ કર્મના બંધ, હંસી આપણે એટલો હશે સંબંધ. આંહાંથી
જો અણમટનું કીધું અમે, હંસી મને વારી રાખ્યા નહિ તમે. આં
આપણે વસવું વક્ષ ને બોમ, હંસી આજ મેં નિદ્રા કીધી ભોમ. આં ૨૮૫
જે થાએ થાનક બધ, હંસી તે પામે માહારી પેર કહ. આંહાંથી

સર્વને દેઉછો શીખામણ, હંસીં તમે ધરણિ મા મુકશે અણી. આંહાંથીં
 એમ કહેતો સ્ત્રીને બરતાર, હંસીં દખી નળે કાધો વિચાર. આંહાંથીં
 પંખી સર્વ પામ્યાં છે રોષ, હંસીં તે દે છે મુજને દોષ. આંહાંથીં
 તમે હંસ ધરો વિશ્વાસ, હંસીં હું નવ કરવાનો નાશ. આંહાંથીં ૨૯૫

વક્ષણ.

નવ કરવાનો નાશ એહેવી, વાણી નળે કહીરે;
 વચન સુણી નળરાયના, હંસને વાચા યધરે.

કડવું ૮ મું.-રાગ માર.

મનુષની પેરે પંખી ખોલ્યા, મુને મુકી જીઆ એક વાર;
 પ્રાણદાન તું આપીરા તો, કાંઈ કરીરા ઉપકાર.
 મુક મુજને સર્વથા આ, રવેછે સહસ્ર સુંદરી;
 એહેને આસનાવાસના કરીને, હું આવીરા તુજકને ફરી. ૩૦૦

વચન સુણી વીર વિરમે પામ્યો, અલ્યા હવે નહિ ચૂકું;
 રૂપ ને વાણી બે ગુણ તુજમાં, મરતાં લગે નવ મૂકું.
 હંસ કહે વિશ્વાસ આણો, અમે બ્રહ્માના વાહન;
 આકારા અવની એક થાયે તો, જીવું ન ખોલું વચન.
 નળ કહે હું વીરસેનસુત છૌં, નૈષધ માહારં ગામ;
 દશપતિ ને ક્ષત્રી કેવળ, નળરાય માહારં નામ.
 હંથી વિશ્વ થાયે નહીં, પ્રાણની પેરે પાણં;
 અમે રાજવંશીને રૂકું લાગે, તાહારં ખોલવું રટીઆણં.
 અટપટ ટાળો મરણની ને, રમે આણો શોક; ૩૧૦

નળાખ્યાનમાં વપરાયલા કટણુ શબ્દોના અર્થ

પ્રેમાનંદ (પ્રેમ+આનંદ) કવીનું નામ.
નળાખ્યાન (નળ+આખ્યાન) નળ

રાજાનું વર્ણન.

શંભુ—શીવ.

સુત—છોકરો.

ધ્યાનજ ધરું—યાદ કરું.

સરસ્વતી—વિદ્યાની દેવી.

પ્રણામજ કરું—નમું.

આદરું—માન આપીને વર્ણન કરું.

નૈષધનાથ—નૈષધદેરાનો ધણી—

રાજા, નળ રાજા.

કથા—વાત.

પુણ્યશ્લોક—જેની કીર્તિ પવીત્ર શ્લોક—

ક—કલામમાં આવેલી હોય એવો.

રાય—રાજા

વૈસંપાયન—સાધુનું નામ.

વાણી—શબ્દ } વર્ણન કરે.

વદે—બોલે

આણિક—પર્વતનું નામ છે.

મહિમાય—મેતાઈ.

પાંડવ—પાંડુ રાજાના પાંચ છોકરા.

તેઓનાં નામ (૧) યુધિષ્ઠિર, (૨) આતુર—ચાર.

આર્જુન (૩) ભીમસેન, (૪) નિકુળ,
(૫) સહદેવ.

સ્વાતિક—જંગલનું નામ.

માજ્જર—માં, સાતમી વિભક્તિનો

પ્રત્ય.

કૈલાસ—હિમાલય પર્વતની એક ટોચ.

ત્રિપુરાર—(ત્રિ, પુર, અગ્રી—ત્રણ

થેહરનો દુસમન) માહાદેવ.

પશુપતાકા—શીવનું બાણ.

પશુપતી—શીવ.

સ્વર્ગમાહે—ખેલેસ્તમાં.

કાલકેત—મેત દેખાડનાર ધજા—

નિશાણ.

પુણ્યમા—એક રાખસનું નામ.

ઉપન્યો—ઉપન્યો.

ઉરમાં—દિલમાં.

કલેશ—કુઃખ, દલગીરી.

પુનરપી—ફરીથી.

પારથ—અર્જુનનું ખીજું નામ.

પ્રવેશ—કોઈ જગ્યાએ જવું તે.

તાપસ—તપેસરી, બાવો.

આતુર—ચાર.

કુંતીસુત—યુધિષ્ઠિર.

કુંતી—પાંચે પાંડવની માનું નામ.

સેવાય—આકરી.

યુધિષ્ઠિર—(લઢાઈમાં સ્થીર, હાલે

ચાલે નહીં ઝમે, સમમી તાપુ-

રૂપ સમાસ) નામ છે.

તળાંસવાને—ચાંપવાને.

ચર્ણ—પગ.

સાંભર્યો—યાદ આપ્યો.

બરણું—દલગીરી લાગી.

અંતઃકર્ણ—(અંતઃકર્ણ) હૈયું, ઘીલ.

ધર્મરાય—યુધિષ્ઠિર.

જળે—આંસુએ.

ભીના—ભીંજ્યા.

સતવાદી—સાચું બોલનાર.

નેત્રે—આંખમાંથી.

બરે—નિકળે, વહે.

જળધારા—પાણીની-આંસુની-ધાર.

ધર્મ—યુધિષ્ઠિર.

સ્વામી—રૂપિ.

હુકી ગયો—જતો રહ્યો.

સાલે—લાગે.

વૃક્ષ—ઝાડ.

પ્રાતઃ સામગ્રી—સહવારનાં પોહારમાં

જોઈતી જરૂરની ચીજ, દાતણ,

પાણી ઇત્યાદિ.

વરણુગી—ફીસ્યારી.

રેણ—ગુસ્સો.

મધ્યાને—બપોરે.

નિસરે—નિકળે.

જોગણી—માતા, દેવી.

પરવરું—જાળી, નિકળું.

મૂજથી—માહારથી.

સેહેવાય—ખમાય.

દ્રોપડી—પાંચે પાંડવની સામાન્ય

બાયડીનું નામ.

હરણુકરી જાય—જોયકરી લઈ જાય.

વણુમાંગે—વગર માંગવે.

ગાંજીવ પાણી—અર્જુન, પારથ.

સૂનો—ખેહરે, ખાલી.

મૂની—રૂપી.

પાખી—વગર.

નિશ્વાસ—(નિઃશ્વાસ) નિસાસો.

રૂપી—રૂપી.

વિજોગ (વિ+જોગ—યોગ) છુટા પ-

ડવું તે.

રાજ્યાસન (રાજ્ય+આસન) તખ્ત.

બ્રવન—ધરણી.

રિધ—પૈસો.

હારી—ખોઈ.

હવું—થવું, બનવું.

સ્વામી—શ્રી.

વળતા વાણી વદે—પ્રતી ઉતર—

પાછો જવાબ—આપે.

શું—શાને માટે.

વૈરાગ—જોગીપણું.

સમાન—બરોબર.

અનેક—એક કરતાં વધારે.

કષ્ટ—કુઃખ.

કો—કોઈ.

રાજન—રાજ.

છાંડી—તજ દીધી.

ધરવું—ધારણ કીધું.

માંડી—શર કીધી.

કુખડું—કદરવું, બદસુરત.

ગાત્ર—પેત.

કુઃખ આગળ—કુઃખ સાથે સર-
આવતાં.

કોણ માત્ર—કાંઈજ ખીસાડમાં નથી.

કર—હાથ.

મુજને—મને.

નરેશ (નર+શિ)—રાજ.

ભમયંતી—ભમતી.

ઉતપત્ય—ઉત્પત્તિ, પેદાશ.

અથઘતી—એક છેડેથી ખીજે છેડે
મુઘી.

વ્યથાય—કુઃખ.

વિપ્ર—બ્રાહ્મણ.

ધરતા—સાંભળતા.

હદે—હૈયામાં.

વિરાજ—મોટો.

ભૂપાળ (ભૂ+પાળ) રાજ.

ખાંધવજન—ભાઈ.

તંત્ર—છોકરો.

કૂટડા—શોભાયમાન.

કામ—કામ, પ્યારનો દેવ.

બન્ધોના—બંનેના.

મહામતી—મોટી બુદ્ધિવાળો.

સેનાપતી—લશ્કરનો સરદાર.

ખ્યાત—કીર્તિ.

રાત્રુમાત્ર—સઘળા કુશમન.

ભજે—પૂજા કરે, ભક્તિ કરે.

દિગવજે—(દિગ-દિશા, વિજય-
ફતેહ) સઘળી દિશાએ ફતેહ મે-
લવવી તે.

ચોર અપ્પાર—હુટારા, પિડારા.

સત્યે—સચ્ચાઈએ.
 યમપતિ—યમ, મોતનો કાસદ.
 સાહ્ય—તાપે.
 પુરમાંહે—શહેરમાં.
 વ્યાધ—દુઃખ.
 કનકે—સોનાએ.
 દાતાર—આપનાર.
 જામ્યક—ભિખારી.
 દારિદ્ર—દુઃખ.
 માનની—સ્ત્રિ.
 પ્રસરે—ફેલાય.
 વૈષ્ણવ—વૈષ્ણવ ધર્મને માનનાર.
 કીર્તન—પરમેશ્વરની સ્તુતીનું ગીત.
 પ્રત—નિયમ, કાયદો.
 હરિજન—પરમેશ્વરને માનનારા.
 નિજધર્મ—પોતાનો ધર્મ.
 ધ્યાયે—મનમાં વિચાર કરે.
 નેમ—નિયમ, કાયદો.
 વાધ્યો—વધ્યો.
 મશા—જશ.
 સમસ્ત—આખી, બધી.
 દારૂણ—ભયાનક.
 શૃંગ—ટોચ.
 માનસી—પોતાનાં મનથી.

અશ્વ—ઘોડો.
 કારણે—વાસ્તે.
 દ્રુમ—ઝાડ.
 પ્રતિહાર—પોહારેગીર, દરબાન.
 ભુંડ—ટુંકા પગ, ટુંકી પુછડી, અને
 લાંબાં મોહડાંનું જાનવર.
 હસ્તિ—હાથી.
 અણચાલતે—નહીં ચાલું ત્યારે.
 નિષકંઠક—હરકત વગરનું.
 આણુ—દંદેરો.
 પાણીઝહણુ—પરણું તે.
 વેવીસાલ—વિવાહ, વેસવાલ.
 વેણુપાણી—નારદ મુની.
 આદર—માન, આખર.
 અન્યો અન્ય—એક બીજાનું.
 કુક્ષીક્ષેમ—એર આશીર્વાત.
 પટરાણી—રાણી.
 વેણુધારી—નારદ મુની.
 કોટાકોટ—ખેહદ.
 વરું—પરણું.
 શકેછે—જણાયછે.
 ચાતુરી—સારી.
 શ્યામા—કુંવારી સ્ત્રિ.
 અસાકીક—અજાણ્ય જોવી.

કવણુ—કાણુ.	ભીમકસુતા—દમયંતી.
તારણી—સ્ત્રી.	વદન—મુખ, મોહનું.
વજ્રાવતી—સ્ત્રીનું નામ.	સુધાકર—ચંદ્ર.
નિદાન—નફિ.	ક્ષીણપામી—કાંબો થઈને, છુપઈ જઈને.
આતિથ્ય—પરોણા ચાકરી.	આભ—આકાશ.
ખટરસ—છ સ્વાદનું ખાવાનું; કડવું, કટાણું, ખાટું, ખારું, તીખું અને મીઠું.	પાત્ર—વાસણ.
ક્ષધા—ભૂખ.	પ્રજાપતિ—પરમેશ્વર.
ત્રિકાળ સ્નાની—વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય જાણનાર.	ગાત્ર—પેત.
વંત્રદોષ—વાંજણી સ્ત્રીનું પાપ.	શેષ—ખાકી.
વરદાન—કોઈની ઇચ્છા સંતોષ કરવાનું પ્રસન્ન થઈ આપણા મનની સુ-રાદ પાર પાડવાને વચન આપે તે.	વાધું—વધું.
અંતરધાન—ગેય થયા, જતા રહ્યા.	ખેરો—ભુસો, કચરો.
ઉપમા—સરખામણી.	બ્રહ્મા—પરમેશ્વર.
વિખાણુ—વર્ણન.	ભાવ—મતલબ.
શેષ—સો મોહકાંતો નાગ.	ભાવ ન પોહોતો—મને એની મતલબ સમજણ પડતી નથી.
માનની—સ્ત્રી.	ભરથાર—ધણી.
સાગર—દરિયા.	ખાખી—વગર.
સોહાગ—સોબાયમાન.	વિરંચીયે—બ્રહ્મા.
અભિમાન—મગરૂખી.	નિમ્બો—નફિ કીધો.
પાતાળ—પૃથ્વીની નીચેનો પ્રદેશ.	કો—કોઈ.
	સ્વામી—ધણી.
	અતુર—અતુર સ્ત્રી, દમયંતી.
	સંદેહ—શક.

ટળિયો—ઘોઝો થયો, જતો રહ્યો.
 મીન—માછલી.
 મધુકર—મધુરનાર, મધમાખી.
 બૃકટી—ભવાં.
 નાસીકા—નોક.
 વેસર—નાકની અણી.
 કળાધર—ચંદ્ર.
 કીર—પોપટ.
 ધારી—ખમી.
 ધીર—ધીરજ.
 અધર—નીચલો હોઠ.
 વેધું—ચીધું.
 કામની—સ્ત્રી.
 કંઠ—અવાજ.
 કોઝીલા—કોયલ.
 રસના—જીભ.
 કીધો ત્યાગ—તજી દીધું.
 કુચ—સ્ત્રિનાં સ્તન—યાન.
 કુંજરૂજ—હાથીનું તોળું.
 ઉદર—પેત.
 હાથપડ—હાથમાં આવે, પકડાવે.
 શરપ્રહાર—ખાણ, વીરથી મારવું તે.
 નિધન—મોત.
 ગ્રહણ કરવું—પકડવું.

વિમાસે—વિચારે.
 સકળ—બધાં.
 નિદ્રા—ઊંઘ.
 અંબર—કપડું.
 સંકોડી—સંકરાઈ બેશીને.
 ધાસ રૂધન કિધો—દમ બંધ કીધો.
 ખડ—છેક નજદીક.
 લધુ લાઘવીમાં—ખારીક કરામતથી.
 કીધા ચંચ પ્રહાર—ચાંચ મારી.
 તતખેવ—તરતજ.
 અધમેવ—નફી, ચોકસ.
 પંખાય—પાંખ.
 પક્ષ—તરફેણ.
 અંગે—ફાકટમાં.
 યાશે નીધન—મરણ પામશે.
 કેહેને—કોણને.
 ગ્રહયો—પકડયો.
 ધાયો—જલડીથી દોડતી આવી.
 સહસ્ત્ર—સંકટો, ખેહદ.
 સ્ત્રિવૃદ્ધ—સ્ત્રિનો—હંસાઓનો જથ્થો.
 આકંદ—વિલાપ, રડારડ.
 શાપ—બદ કુવા.
 ભુવન—આકાશ.
 કર્મના બંધ—નસીબનાલખેલાસેખ

એમ—આકારા.

આનક બૃદ્ધ—એક જગ્યા ઉપરથી

ખીછ જગ્યા ઉપર ખેસે, વિસા-

મો લે તે.

પેર—માફક.

રાખ—ચુસ્સો.

દોષ—ખદ કવા.

આભુદાન—જીવનદાન બખસવું તે.

સર્વથા—બધી રીતે.

વીર—પેહલવાન, નજાશત.

વિસ્ત્રે પાડ્યો—અત્યંત અથડાવ્યો.

વાહન—જે ઉપર ખેસી કુર જવાય તે.

આવની—ધરતી.

વિશ્વ—દુઃખ.

રહી આશું—મુંદર.

